

Sollbydjén och hans väskor

”Ä e jän sollbydj, an a *väska!*” så sa Vinäs-bon, när han/hon tittade ut genom de grönskimrande rutorna för att se vad det var för främling, som kom på vägen. Väskan var alltså solleröbons kännetecken som den vandringsman han var, och den kunde se ut på många sätt och tjäna många olika ändamål. Han var ju nästan jämt stadd på vandring, till fäbodrar och kolbottnar, till avlägsna slåttermarker och fiskevatten, på herrarbete och forfärder. Kvinnorna likaså. Bara en kyrkfärd till Mora var ett företag, som tarvade sina väskor. Förutom dessa behövdes äsken och spannar, byttor och kistor av olika slag, men det är ett annat kapitel.

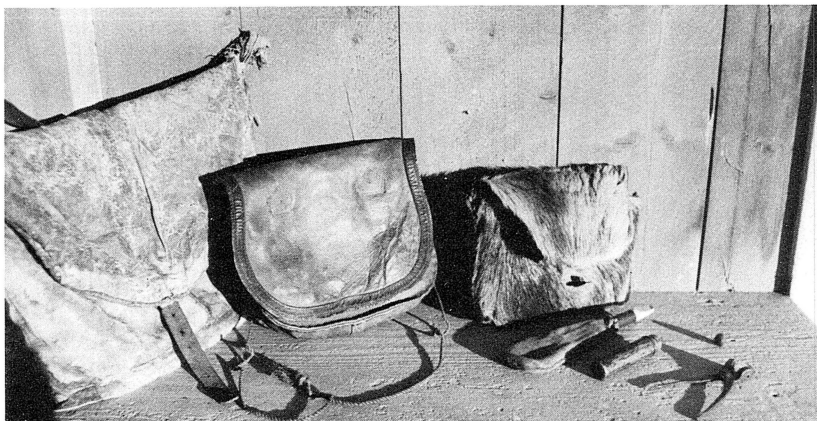
Alla dessa persedlar var vanligen hemgjorda. I enstaka fall kunde de vara gjorda av en Malungs-skinnare. De var många gånger sinnrikt utformade. Tag t ex den nyss nämnda ”väskans” närmaste släkting, ”*stursättjen*”. Den var gjord av ett enda läderberett kalvskinn, som bildade både fram- och bakstycke samt botten. I sidorna var stycken isatta. Den var ett slags bögsäck, skulle alltså bäras på ryggen, och måtten var c:a 5x4 dm med 1—2 dm breda sidostycken. Under locket var fästad en järnten eller en stadig läderkant, som dels skulle hålla säcken rak, dels utgöra fäste för hängselbanden, ”fässlär”. Dessa var fästade ganska nära varandra för att säcken skulle vara bra på ryggen och lätt att bära. Under locket fanns ett par remmar, som höll fast innehållet. — ”Stursättjen” var ett allroundplagg, användes alla gånger man behövde matsäck och verktyg och vid vandring till fäbodrar. I säcken förvarades

Säckar, väskor och "kupper". Fr.v. "krippsäck", "väska", "stråjsäck", lidukupp" och "stursäck". Foto Arne Andersson.

mat: bröd och smöräske, kanske ost och torkat fårkött. Var man på slåtter, bands lieskon fast ovanpå, var det på försommaren, hade man en bunt nylöpt näver med hem. Allt detta fästades med en bred rem runt säckens framsida. Ibland var säckar gjorda för speciella ändamål. Så berättas att Tolla Jons hade en ny, nästan vit "stursäck", som precis rymde en brännsvinscutting och nästan bara användes därtill.

"Väska", som sollbon bar på marknadsresa till Mora eller till kyrkan, såg närmast ut som en "stursäck" men var nättare och hade ett mer påkostat utförande. Den var också gjord av mjukare läder och var fodrad med linne inuti. Eftersom den bars över ena axeln, hade den bara en bärrem av läder. Locket, som hölls fast invändigt av två mindre remmar, kunde ha en blå klädeskant och både årtal och ägarens initialer insydda med den särskilda söm, som användes för detta ändamål. — Vad hade han i den? Säkert behövdes där litet matsäck för färden, ofta också en styrketår i en därför lämpad fickflaska. Penningpungen,

Jaktväskor med krutpung, kuldosa, kultång och kula.

”penning-tasko”, förvarades där, eftersom klädedräkten, varken rock eller byxor, hade några lämpliga fickor, om de över huvud hade några alls. Pipa och tobak skulle med, antingen det var Nås-tobak i kakor, kardus i dosa, eller rulltobak, ”tubus”. Då behövdes också ”strykstickor”. Jag har sett en gammal man, som fick tag i en stryksticka, tända den med en van och elegant gest mot byxbaken. Somliga behövde inte ens det; man hade efter hårt arbete så råbarkade händer, att man som Böl Jons kunde tända stickan med ett drag mot insidan av handen. Sådana för detta ändamål lämpade händer har nog försvunnit med strykstickorna — som väl är.

Men före strykstickorna? — Då hade man elddon: stål, flinta och fnöske eller ”tunder”, i en liten skinnpåse. Fnöske fick man av en björkticka, där innanmätet togs ut, kokades, gnuggades och fick torka, ”tunder” genom att skala av det allra yttersta tunna lagret på näver från unga björkar. Sedan tog man flinta med vänster hands pekfinger och tumme och tunder eller fnöske med de andra fingrarna på handen. Så slog man stålet med höger hand mot flintan och uppfångade gnistorna i tundret eller fnösket för vidare befordran till pipa eller öppen eld.

Hade man större och tyngre saker, som måste bäras lång väg, kunde man ha god nytta av ”stråupsättjän”. Den användes för att bära kött

"Väaskor". Foto Irene Matsson.

vid jakt och utsäde till fäbodarna, eller granslanor som skulle bli hank i den tidens otaliga gärdesgårdar, ja även småbarn, som inte orkade gå långt, kunde bäras i den. Ibland bars de då "bakusäck", d v s med barnets armar runt halsen, och benen på vardera sidan om den bärande. — "Sträupsättjän" var gjord av två kraftiga kalvskinn, där benens

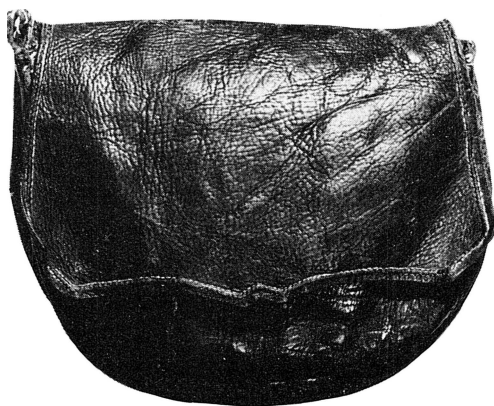
förlängningar blev fästen för breda slingade "fässlär" gjorda av tjockt garn, spunnet av korump-tagel och grovt lin. Att "slinga" med fem öglor beskrivs från många håll, men att kunna slinga med fem till så breda och smidiga band som dessa tycks soll-kvinnorna ha varit ensamma om. Men så behövde de också vara fyra då, tre till att slinga och en till att dra till. Och dessa "fässlär" blev smidiga och nästan outslitliga. — Upptill "stryptes" säcken ihop och bands till med en läderrem. Bottnen i säcken var en elliptisk läderplatta, förstärkt med skinnremsor. Den kunde alltså tåla avsevärda bördor, även om den kunde vara obekvämt att bära jämförd med "stursättjen".

Jägare kunde ha en speciell liten *jäktväska*, ofta gjord av grävlingsskinn, där de förvarade elddon, kruthorn, krutmått (gjort av yttersta spetsen av ett kohorn), bly och en kul-tång att stöpa kulor med. Och fiskaren kunde ha en "*fisk-kupp*" men hade nog hellre en liten fiskbytta, som han bar i handen, eller "*je fisk-tåjt*" av spån, som han bar på ryggen.

Skall man nämna ännu en "bögsäck", så är det den vanliga "*krippsättjen*", men den fick oftast kvinnan bära. Den var av ett fint kalvskinn, ofta fodrad med bolstertyg och med två breda hängslen, och den utsirades fint upptill med utstansningar och inlägg av rött kläde. Den gjordes faktiskt så sent, att Järk Maria kan förevisa den "krippsäck" hon och hennes Gustav gjorde åt sin förstfödda. "Fässlär" utgjordes av 4 cm breda, vackra band, som Gustavs mormor, Mas Kisti, f omkr. 1840, hade vävt, men så var hon också ovanligt duktig i handaslöjd. — Med barnet på ryggen kunde modern förmedla trygghet och nära gemenskap, medan hon kunde utföra lättare sysslor.

Eftersom inte heller kvinnodräkten var försedd med fickor, behövde också kvinnorna en del väskor för olika ändamål. Den mest åtråvärda och i ögonen fallande var "*lidu-kuppan*", som på Soll hade en speciell utformning, helt skild från den i Mora brukade. Måtten var c:a 28x22 cm, och den var tillverkad av fint kalvläder. Man valde gärna "ljöska", ljumskläder, som var finast och mjukast. Väskans bakstycke var förlängt och kunde fällas som ett lock över framstycket. I sida och botten hade man sytt en c:a 6 cm bred skinnremsa. Väskan var försedd med ett 2—3 cm brett hemvävt band i vackert krus. Bandet togs över huvudet, och väskan bars mot vänster höft.

Under tillkomsten av Malungsbokens skinnardel hade vi anledning

"Lidukupper". Foto Irene Matsson.

*"Lillkupp" fr. Våmhus.
Foto Irene Matsson.*

samla ihop så många väskor som möjligt för dokumentering. Då var också en "lidukupp" av Mora-typ med, men vid närmare undersökning befanns den ha kommit in i släkten genom gifte från Våmhus. Tydligt är att "lidukupper" av den formen aldrig funnits här och aldrig haft någon funktion. I fäbodarna på sovholarna behövdes kraftigare don för att skydda stickstrumpa och hattsömnad, och så tillkom den större och kraftigare "lidukuppan" med lock, som snart sagt fanns i varje familj och vanligen gjordes av någon i familjen. Men den var ett vardagsplagg

Fäbodkullor med "slätj-kuppär", Lövberg 1937. Foto Sven Hinders.

och användes således mest till vardagsdräkten. Icke förty sirades den med utstansningar och tygkanter och dekorerades med initialer och årtal medelst en speciell prydnadssöm, som kallades "spanna". Det var ett slags dubbellaskning, och man fick en upphöjd kant genom att dra nålen bara till hälften genom det vikta skinnet. Kanten på locket pryddes ofta med en spannad "kvard", en upphöjd kant, men man brukade också "präglä" och dekorera med stans. Markus Annas ärvda "lidukupp" har kvard och initialerna M O D, som visar att den gjorts åt (Markus) Marita Olsdotter, f. 1808. Den har ett fint krusat band i mossgrönt med röd kant, men rött krus var också vanligt.

Till sommardräkten passar "lidukuppan" också i våra dagar. Till högtidsdräkten kan vi väl låna den från Mora-Värnhus, liksom de har lånat vårt rynkade halskläde. Sådana lån och byten har förekommit, och dräkten har under tidernas lopp undergått större förändringar än så. Tänk bara hur den röda "boden" kom in i slutet av 1800-talet, var kom den ifrån? Eller magderns förvandling under årens lopp! — Där emot kan den lilla helgdagsväskan aldrig kallas "lidukupp" här, det

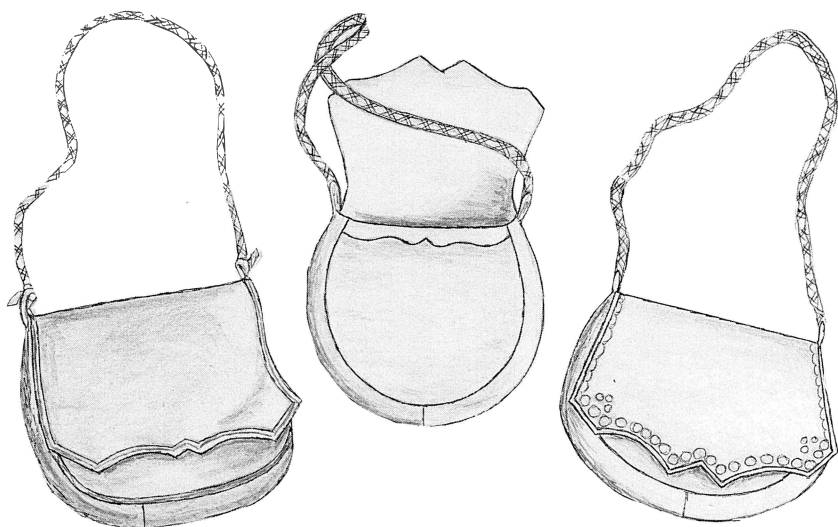
namnet är förbehållet de större lockväskorna för handaslöjd under vallningen. ”*Lill-kupp*” föreslår jag vi kallar den. Vi har ju namnet ”*sturkupp*” belagt men veterligen ingen ”*lillkupp*”. Och eftersom den är ny för socknen har vi ingen anledning delta i Moras strid om bandet ska bäras runt midjan eller över axeln, utan den kan bäras så som det är mest ändamålsenligt för en liten ”*kuppe*”, som inte är avsedd för tyngande eller skrymmande föremål.

”*Lidukuppan*” var fr a vallkullans attribut och bars på vänster sida. På den högra bars den ännu viktigare, ”*slätj-kuppan*”. I kringliggande socknar har den oftast varit gjord av nålbundet grovt garn eller mycket grovt linne. Men här var den så gott som alltid gjord av ”*folotväv*”, ev. fodrad med grovt linne. Man tog en bit av en gammal ”*folot*” (förlåt) eller en vävrest, som inte räckte till något annat, ett rakt stycke på hela vävbredden, c:a 5 dm, och 1 1/2 dm brett, vek det dubbelt och vek ner ena kanten c:a 5 cm. Sedan syddes den ihop i sidorna, och ett hemvävt band sattes på. Den kunde bäras antingen över höger axel eller kring midjan. I den förvarades sedan ”*slätjan*” åt korna. Det var grovt mjöl, salt och sådor, och med detta lockade man sedan korna med sig vid vallningen.

Ytterligare en ”*kuppe*” hade vallkullan med sig. Det var ”*sturkupp*” sydd som en säck av grov fässingväv och försedd med hängslen. I den förvarade hon matsäcken och ev. något varmare plagg, om det skulle behövas. Kanske också vallhornet, om det inte hängde om halsen. — Hörde hon till de gamla flitiga gummorna som inte längre såg att sy, kunde också ”*lovsättjen*” hänga med. I den samlade hon löv, som bars hem och torkades för vinterns behov.

Vad hade kvinnan, som motsvarade vår handväska? — Hon hade inte samma behov som vi — men kanske andra. Kam behövde hon inte, för håret var så omsorgsfullt ”*uppbutti*”, så det rubbades inte, och näsduk var ett senare påfund.

Ev. pipa och tobak kunde få åka ner i ”*bullkuppan mona*”, en gammal genitivform för ”*mors bullpåse*”. Det var en linnepåse, snyggt sydd men inte utsirad, ungefär som en kortare och bredare ”*slätjkupp*” och buren fram med band om halsen innanför tröja eller kasungg. Namnet säger vad den var avsedd för: lite tjockbulle åt barnen att trösta dem med under långa gudstjänster, kanske lite bröstsocker, och vitlök att tugga på, om man inte var riktigt bra. — Sedan hade man ju ”*liss-*

"Lidukupper". Teckningar Ann Margret Ström.

vässle" med "väjtstytte" över händerna och "lill-fälldn" på vintern. Där hade man både psalmbok och kyrkbukett med kvistar av renfana, mynta och åbrodd, och var det kallt tog man dem över huvudet, men någon väska var det ju inte.

Så har olika behov utformat olika lösningar, praktiska men också vackra och individuella. De stora linjerna var gemensamma men utformningen personlig. Även vardagsvaran skulle vara vacker och säga något om dess upphovsman, om hans handaskicklighet och sinne för form och mått. — "Gärdi veiset ukän an va." (Arbetet visade vem han var.)

Lilly Sterner Jonsson